

ЗМІСТ

Dziękujemy, Polsko!.....	9
Замість передмови. Від Волині до «Волині» (Вахтанг Кіпіані).....	11

МІЖВОЄННЯ

Оля Гнатюк	Pro domo sua. Польсько-українські відносини в політичній публіцистиці польських консерватистів та неоконсерватистів 1930-х років 18
Олена Гуменюк	«Диво на Віслі»: український вимір..... 54
Климентій Федевич	ОУН, Литва та СРСР у 1930-ті. «Дружба» проти Польщі..... 58
Ігор Дерев'яний	Польська окупація Західної України в 1918—1939 роках. Як це було 69
Олеся Ісаюк, Микола Балабан	«Незнаному козакові». Православне кладовище Армії УНР 79
Лукаш Адамський	«Прогресивний націоналіст» Грушевський і поляки. Історія стосунків..... 85

ВІЙНА

Євген Сверстюк	Волинь. Спогад війни 96
Сергій Рябенко	«Друже Рубан!» Використання фальсифікатів у дискусіях про Волинь..... 101
Петро Содоль	«Хрін» для генерала. Загибель Кароля Сверчевського в засідці УПА 116
Юрій Гаврилюк	Акція «Вісла» — останній акт українсько-польської трагедії..... 127

ВІЙНА ПО ВІЙНІ

Андрій Козицький	Волинь: невдала спроба «остаточного розв'язання» наукової проблеми.....	138
Наталя Кляшторна	1951-й: операція без наркозу.....	148
Осип Зінкевич	Контррозвідка ПНР проти Організації українських націоналістів.....	160

ПОСТАТІ

Юрій Шаповал	Пан Редактор. Єжи Гедройць та його спадщина.....	176
Мирослав Попович	«Культура» з української точки зору.....	192
Василь Стус	Я захоплений польськими звитяжцями духу і шкодую, що я не поляк.....	206
Ярослав Гришак	Джентльмен із Коломиї. Пам'яті Богдана Осадчука.....	208
Катерина Ющенко	Рік без Марії.....	211

ВІЙНА ПРАВД

Остап Кривдик	Екзгумация війни.....	218
Богуміла Бердиховська	Польща — Україна. Дуже важке дозрівання.....	225
Юрій Рудницький	Війна правд. Що робити з польськими й українськими дурницями?.....	232
Юрій Опока	Ознаки геноциду. Крайній націоналізм завжди голодний.....	242
Юрій Рубан	Як історія вчить порозуміння: висновки для політиків.....	246
Володимир В'ятрович	польсько-українські відносини в 1940-х. Пропозиція історичної дискусії.....	260
Андрій Портнов	Про комплекси жертви з чистим сумлінням, або Українські інтерпретації Волинської різанини 1943 року.....	279
Замість післямови	Найкращий час для примирення минув. Що далі?.....	289
Відомості про авторів		300

ОЛЯ ГНАТЮК

PRO DOMO SUA. ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІДНОСИНИ В ПОЛІТИЧНІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ ПОЛЬСЬКИХ КОНСЕРВАТИСТІВ ТА НЕОКОНСЕРВАТИСТІВ 1930-Х РОКІВ

Не всім було зрозуміло, що завданням Польщі є йти пліч-о-пліч із народженою українською свідомістю; йти разом із нею, а не проти неї.

Генрік Юзевський

Генрік Юзевський, один із творців польсько-українського порозуміння

У центрі зацікавлення цієї статті не той чи інший наратив і не протистояння, про яке розповідає кожен із них винятково зі своєї точки зору, а те, що спільне, — спроби порозуміння, пошуки компромісів і меж власної позиції.

Історія польсько-українського конфлікту 1930-х років доволі добре відома не лише дослідникам, але й ширшому загалу — досить згадати численні публікації зі словом «конфлікт» чи евфемізмом «важкі питання» у назві. Історія польсько-українського порозуміння натомість мало досліджена. Це своєрідна утопія — досліджувати історію з перспективи не конфлікту, а співпраці, причому співпраці, змістом якої був діалог, а його елементом — проекти майбутніх відносин, які не були реалізовані. Самі автори цих концепцій, навіть коли розуміли, що і самі проекти, і майбутнє порозуміння вже приречені, усе одно не припиняли своїх намагань. Без надії сподівалися, що ті зусилля дадуть

плоди. У найскладніші моменти, коли здавалося, що мета недосяжна, вони вели далі свою діяльність *pro domo sua* [букв. «за свій дім»], у переконанні, що для майбутніх поколінь вона залишиться свідощтом їхньої незгоди з політикою, яку вони вважали згубною.

Перша світова війна, у якій і українці, і поляки боролися на різних фронтах, драматичні події після проголошення самостійності Центральною Радою в Четвертому універсалі: спроба протиставитися більшовицькій навалі, державний переворот гетьмана Скоропадського, військовий союз із поляками і поразка спільної спроби привернення незалежної української держави, селянські повстання, заворушення анархістів на чолі з Нестором Махном, нарешті й польсько-українська війна за Східну Галичину — усе це спричинило те, що цей період дуже часто зображують як братовбивчу боротьбу. Таке зображення подій 1917—1921 років характерне не лише для історії, але й для художньої літератури (найбільш відомий приклад — роман «Чотири шаблі» Юрія Яновського) чи образотворчого мистецтва й кінематографа (стрічки «Арсенал» і «Шорс» Олександра Довженка).

Частина тогочасних українських політичних лідерів розуміла, що без зовнішньої підтримки не вдасться зберегти незалежність. Водночас закоріненний був погляд, що здійснення української національної ідеї можливе лише тоді, коли держава буде вповні самостійною. Як писав В'ячеслав Липинський, «позаяк українство як рух державно-національний єсть дитиною культури європейської, не азійської, то щоб зреалізуватися, народитися, воно мусить перш за все одрізати пуповиння од своєї матері: Заходу й Польщі... Одсепаруватись від Польщі, але так, щоб не утопитись в руськом морі — ось проблема, остаточного розв'язання якої не знайшло українство в протязі тисячі літ».

Зрозуміло, що так поставлене завдання не могло бути розв'язаним ані в інтелектуальному плані, ані — тим більше — у політичній практиці.

Усім добре відома історія польсько-українського конфлікту 1930-х років, проте дуже мало інформації про історію польсько-українського порозуміння.

*В'ячеслав
Липинський:
«Позаяк
українство як рух
державно-націо-
нальний єсть
дитиною культури
європейської,
не азійської,
то щоб зреалізу-
ватися, народити-
ся, воно мусить
перш за все
<...> одсе-
паруватись від
Польщі, але так,
щоб не утопи-
тись в русь-
ком морі...».*

*Іван Лисяк-
Рудницький:
«Було б помилко-
во говорити
про поразку
української
революції. Вона
не досягла своєї
мети, але вона
внутрішньо
переродила
суспільство
України, вона
створила Україну
як модерну
політичну націю».*

Центральною темою для українців, які опинилися в еміграції, було визначення причин поразки національної революції. Відповіді на це запитання спричинили глибокі поділи різних середовищ, про що найдокладніше писав Томаш Стриєк у монографії «Українська національна ідея міжвоєнного періоду». Видається однак, що мав рацію Іван Лисяк-Рудницький, який у середині ХХ століття стверджував: «Було б помилково говорити про поразку української революції. Вона не досягла своєї мети, але вона внутрішньо переродила суспільство України, вона створила Україну як модерну політичну націю. На цьому фундаменті з цього часу розвивається все далі українське життя».

На відносини міжвоєнного періоду найбільше вплинули події, пов'язані зі збройним конфліктом за Галичину, який спалахнув після проголошення Українською Національною Радою самостійності 1 листопада 1918 року. Із західної Галичини та інших польських земель прибули на поміч полякам військові частини. Остаточну перемогу вони здобули завдяки армії Юзефа Галлера, сформованій на території Франції. У липні 1919 року Українська галицька армія відступила за Збруч. Частина польської еліти вважала цей конфлікт непотрібним, навіть шкідливим для національних інтересів і поляків, і українців, але трактувала оборону польськості Львова та Галичини як патріотичний обов'язок. Як писав іще наприкінці минулого століття Мацей Козловський, «рідко коли війна коштувала Польщі так дорого, як ця блискача перемога».

Згідно з рішенням Паризької мирної конференції від листопада 1919 року, Східну Галичину визнали територією Польщі за умов запровадження там автономії. Український самостійницький рух не примирився із цим рішенням. До середини 1920-х років українська політична еліта не визнавала status quo, наголошуючи, що Східна Галичина — територія, окупована Польщею. Проголошено бойкот виборів до Сейму, які на цій території мали б відбуватися у формі референдуму, що додатково ускладнило становище: не дозволяло

боротися далі мирним шляхом. Ті українці, які порушили бойкот, стали об'єктами нападів і терористичних актів. Польська сторона не дотримала рішення Паризької мирної конференції: Східна Галичина не лише не дістала автономії — не було жодної поступки на користь українців. Не лише не було засновано українського університету, але й ліквідували українські кафедри у Львівському університеті, перейменованому на Університет Яна Казимира. Таким чином політики зіштовхнули в підпілля українську вищу освіту. Лише в середині 1920-х років відкрито кафедру в Ягеллонському університеті, що її очолив Богдан Лепкий — один із небагатьох послідовних прихильників порозуміння серед галицьких українців. 1930 року засновано Український науковий інститут (УНІ) у Варшаві, але він не мав університетського статусу. Мирон Кордуба, який згодом очолював кафедру східноєвропейської (відтак — української) історії при Варшавському університеті, наголошував, що УНІ не скасовує необхідності заснування університету й навіть не є його зародком, бо не має ані професорського складу, ані студентів, там не проводять лекцій, а займаються виключно дослідницькою діяльністю. З наступного академічного року було засновано дві кафедри — історії та філології. Цю другу очолив Роман Смаль-Стоцький, на той час — голова правління варшавського товариства «Прометей».

Польсько-українські відносини міжвоєнного періоду повоєнні історики оцінювали як погані або вкрай погані, підкреслюючи недалекоглядність польської політики щодо національних меншин, що їх трактували як громадян другого сорту.

З перспективи понад чверті століття Іван Лисяк-Рудницький писав: «Існує вражаючий і тривожний паралелізм між перебігом польсько-українських взаємовідносин у XVII — XVIII ст. і в XX ст. Ризький договір 1921 р. нагадував Андрусівську угоду 1667 р., оскільки обидва означали поділ України між Росією і Польщею. Паралелі можна продовжувати. У XVIII ст. Правобережна Україна була млиновим каменем

На міжвоєнні відносини між Україною та Польщею дуже вплинули події, пов'язані зі збройним конфліктом за Галичину, який спалахнув після проголошення УНР самостійності 1 листопада 1918 року. У протистоянні перемогли поляки. Мачей Козловський писав про це: «Рідко коли війна коштувала Польщі так дорого, як ця блискача перемога».